

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КРУМАЛЕНКО Михайло Васильович

УДК 340. 15(477)

**ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV – XVI ст.ст.:
ДЕТЕРМІНАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЮ
ПОЛІТИКОЮ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, професор
МУЗИЧЕНКО Петро Павлович,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ІВАНОВ Володимир Макарович,
Одеський національний морський університет,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

кандидат юридичних наук, доцент,
ХАРИТОНОВА Тетяна Євгенівна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри аграрного, земельного
та екологічного права

Захист відбудеться 22 грудня 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 19 листопада 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Релігійні аспекти суспільно-політичного життя України набули особливої гостроти в роки незалежності, що пов'язано, по-перше, із загальним зростанням інтересу громадян до релігії та духовності, по-друге, з наростаючим напруженням у відносинах серед православних церковних організацій, а по-третє, у необхідності оптимізації відносин між церквою та державою. Підґрунтям останніх є морально застарілий Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, який, будучи створеним ще за умов радянського часу, аж ніяк не сприяє плідній співпраці між державою та церквою в рамках громадянського суспільства.

Окрім питання “церква – держава” не менш гострими є проблеми “церква – людина” та “державна – людина”, важливими вимірами яких є етнічна належність та самоідентифікація. Саме у цьому плані звернення до витоків формування української політичної нації є особливо плідним. Держави під назвою Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтське (далі – ВКЛ) не існує вже більше 400 років, але вона і сьогодні присутня у повсякденному житті як історичне, культурне, психологічне і, нарешті, цивілізаційне явище. Правова спадщина ВКЛ має своє продовження у правовому регулюванні сучасної України, стереотипах правової поведінки, або, іншими словами: правовий менталітет сучасного українського суспільства багато в чому має свої витoki саме із життя предків українського народу – мешканців ВКЛ.

Істотною особливістю правового життя ВКЛ і релігійно-суспільної ситуації в ньому було співіснування послідовників православ'я (вони складали переважну більшість слов'янського населення), католицизму, протестантизму, монофізитської течії християнства, іудаїзму та мусульманства. Не ідеалізуючи суспільний та державно-правовий лад князівства, слід зазначити, що історія ВКЛ, на відміну від історії більшості європейських країн, практично не знала серйозних конфліктів на етнорелігійному ґрунті. Держава, балансуючи між різними релігійними та конфесійними групами, водночас була налаштована на створення політичної нації – литвинів – і тим самим змогла забезпечити спокій та відносно сталий розвиток численних етносів, які її населяли.

У зв'язку з вищезазначеним, вивчення історичного досвіду встановлення та підтримання правового статусу особистості на релігійно-конфесійному ґрунті представляється актуальним і важливим для сучасного українського суспільства і незалежної Української держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у відповідності до Цільової комплексної програми НАН України “Актуальні проблеми історії українського

національного державотворення”. Дисертація безпосередньо пов’язана з програмою наукових досліджень, які виконуються Одеською національною юридичною академією відповідно до теми “Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U001195). Тема дисертації є складовою частиною наукових досліджень кафедри історії держави і права Одеської національної юридичної академії на 2001 – 2005 рр. – “Традиції і новації в правовому розвитку: історичний аспект” та “Традиції і новації в сучасній українській державності і правовому житті: історичний аспект” (державний реєстраційний номер 0106U004970) на 2006 – 2010 рр.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є з’ясування правового статусу етнорелігійних груп у ВКЛ, виявлення детермінант правового становища різних соціальних груп належністю до відповідної релігії та/або конфесії.

Відповідно до цього в дисертації поставлено такі задачі:

охарактеризувати правовий статус кожної з етнорелігійних груп у ВКЛ;
на підставі вивчення нормативно-актного матеріалу та практики застосування норм права простежити станові відмінності в етнорелігійних групах ВКЛ;

виявити зв’язок між релігійно-конфесійною належністю соціальної групи та її правовим становищем в системі державно-правових відносин у ВКЛ;

виявити ступінь кореляції між формальним закріпленням та реалізацією норм правового статусу етнорелігійних груп у ВКЛ;

зробити висновки щодо сутності церковної та етнорелігійної політики ВКЛ;

виявити та проаналізувати недержавні джерела правового статусу етнорелігійних груп у ВКЛ;

визначити співвідношення між загальнодержавним правом ВКЛ та правом етнорелігійних спільнот, показати роль релігійного компонента у цьому співвідношенні;

відтворити картину правового життя етнорелігійних груп у ВКЛ;

встановити основні тенденції розвитку правового регулювання етнорелігійних процесів у ВКЛ.

Об’єктом дослідження є соціальний статус та правове становище етнорелігійних спільнот ВКЛ.

Предметом дослідження є правові норми, які закріплювали статус етнорелігійних груп у ВКЛ, практика їх застосування та правові відносини, що виникали на підставі цих норм.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від інкорпорації слов’янських земель до складу ВКЛ (середина XIV ст.) до Люблінської унії 1569

р., яка поклала край існуванню ВКЛ як поліетнічної самостійної державної одиниці. Територіально дослідження окреслюється межами руських земель ВКЛ, тобто Волинського, Київського, Брацлавського, Берестейського, Вітебського, Мінського, Мстиславського, Новогрудського, Підляшського, Полоцького воєводств, із залученням окремих матеріалів з Віленського та Троцького воєводств.

Методи дослідження. При написанні дисертаційного дослідження були застосовані методи та підходи як класичної, так і некласичної методології. Діалектичний метод став основним інструментом для виявлення тенденцій у розвитку правового регулювання етнорелігійних процесів у ВКЛ; системний метод став у пригоді для формування уявлення про цілісність, хоча й суперечливу, сукупності правових норм та інститутів ВКЛ. Дескриптивний та конкретно-історичний методи були використані для створення загальної картини суспільно-правового розвитку ВКЛ. Виявлення та вивчення правових норм, що регулювали статус та життя етнорелігійних груп, зокрема – норм Статутів ВКЛ, судєбників, загальних, обласних та місцевих привілеїв великокнязівської влади – потребувало звернення до формально-логічного методу.

Проникнення у сутність правозастосовчих актів, судової практики, релігійних текстів, створених у віддаленому від сьогодення середньовічному суспільстві було б неможливим без залучення герменевтичного методу та методу семіотики, а визначення співвідношень між релігійними та правовими основами життя суспільства – без культурологічного методу.

В дисертаційному дослідженні був застосований цивілізаційний підхід, який проявився у співвіднесенні конфесійно-правових подій у ВКЛ із загальним суспільним контекстом реформаційної Європи, у розгляді складної історії етнорелігійних спільнот ВКЛ як частини загальноєвропейського процесу формування держав-націй.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним історико-правовим дослідженням правового становища етнорелігійних груп Великого князівства Литовського.

Наукова новизна дисертації конкретизується у таких головних результатах дослідження:

уперше:

здійснено аналіз правового становища населення ВКЛ під кутом його детермінації релігійною політикою держави;

запропоновано поняття “етнорелігійна соціальна група”, під яким автор розуміє історично сформовану та історично існуючу етнічну групу, ознакою якої є належність більшості її індивідів до конфесії (течії) певної релігії;

здійснено комплексний аналіз нормативно-правової основи існування

етнорелігійних груп ВКЛ, а саме – християнських (католиків, православної та протестантської руської спільнот, православної та католицької циганської спільнот, вірмено-григоріанської), іудейських (єврейської та караїмської), мусульманської (татарської);

доведено, що правове становище індивіда у ВКЛ обумовлювалося, по-перше, належністю до певної релігії та/або її течії, по-друге, станом належності (у межах християнських та мусульманської груп), по-третє, внутрішнім правовим регулюванням суспільних відносин всередині кожної з етнорелігійних груп;

доведено, що політика великокнязівської влади ВКЛ щодо етнорелігійних груп мала помірковано толерантний характер. Не допускаючи іновірців до політичних справ, державна влада захищала їхні особисті та майнові права. Разом із тим така політика багато в чому, як і в інших тогочасних європейських державах, залежала від особистості правителя та політичної кон'юнктури;

встановлено, що у ВКЛ формувалася тенденція до уніфікації правового статусу особистості, що проявлялось у зближенні правового статусу шляхти різного віросповідання, а в деяких випадках – статусу християн, іудеїв та мусульман;

з нових позицій:

обґрунтовано тезу про полікультурний характер суспільства ВКЛ, яке було багатонаціональною, полірелігійною та поліконфесійною спільнотою і в якому перепліталися східні та західні правові традиції;

розглянуто політику ВКЛ щодо православної церкви і обґрунтовано твердження про її неоднозначність: православна церква не допускалася до сфери прийняття політичних рішень, але, разом із тим, державна влада всіляко захищала майнові права церкви та визнавала її автономію у сфері внутрішнього церковного управління та церковної юрисдикції.

Практичне значення одержаних результатів визначається у можливості використання отриманих дисертантом результатів:

у науковій сфері – для подальшого дослідження правового статусу населення України, з урахуванням його поліетнічного складу, для вивчення правового становища етнорелігійних інституцій на різних етапах розвитку суспільства та державності;

у навчальному процесі – для викладання курсів з історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, церковного права, розробки спецкурсів, для написання підручників і навчальних посібників із відповідних навчальних дисциплін;

у правотворчій сфері – для врахування історичного досвіду правового співіснування різних етнорелігійних груп у процесі реформування правової системи України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем самостійно. У співавторстві опубліковано монографію “Суд і судочинство на українських землях у XIV – XVI ст.ст.” (особистий внесок автора складають підрозділи 3.4, 3.5 та додатки). Автор брав участь у підготовці до видання Статутів ВКЛ (особистий внесок: т. 1. – словник і бібліографія; т. 2 – коментар до розділу XII, словник і бібліографія; т. 3 – коментар до розділу XII та XIV, словник і бібліографія).

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри історії держави і права Одеської національної юридичної академії. Основні положення, висновки та рекомендації доповідалися автором: на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії: 8-й (22 – 23 квітня 2005 р., м. Одеса), 9-й (26 квітня 2006 р., м. Одеса), 10-й (27 – 28 квітня 2007 р., м. Одеса); III Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів і студентів “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави” (4 – 5 березня 2005 р., м. Львів); IV міжнародній науково-методичній конференції “Римське право і сучасність” (19 – 20 травня 2006 р., м. Одеса); Всеросійській науковій конференції пам’яті О.А. Жидкова (22 – 23 травня 2006 р., м. Москва); міжнародній науково-практичній конференції “Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії” (3 вересня 2006 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції “Другі Прибузькі читання” (24 – 25 листопада 2006 р., м. Миколаїв) та ін.

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 15 публікаціях, 4 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків і списку використаних джерел, який містить 291 найменування. Загальний обсяг дисертації складає 198 сторінок, основний зміст викладено на 172 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність, визначено об’єкт, предмет, мету і задачі дослідження, охарактеризовано методи роботи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, хронологічні рамки, викладено відомості щодо апробації та публікації основних положень дисертації.

Перший розділ “Історіографія проблеми та джерела її вивчення” складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню стану наукової розробки та джерельної бази за темою роботи.

У підрозділі 1.1. “Формування традиції вивчення правового становища населення Великого князівства Литовського (XVI – початок XX ст.)” зазначається, що польська та литовська історіографія першої половини XIX ст. виробила концепцію рівноправності народів ВКЛ та Речі Посполитої, т.зв. “ягеллонську ідею” (К. Шайноха, А. Кіркор, Т. Нарбут). Польські історики також зробили певний внесок у дослідження етнорелігійних груп ВКЛ, хоча вивчали їхнє життя, передусім, з позицій загальноісторичних та етнографічних, а не правничих (Т. Чацький, І. Шараневич, С. Баронч, Ф. Бішофф, А. Халецький).

Початок вітчизняного вивчення проблеми був викликаний політичними мотивами, пов’язаними з розділом Речі Посполитої. Офіційні історики доводили справедливість домагань Росії щодо українських та білоруських земель поділеної держави. Тому різноманіття правового та релігійного життя ВКЛ було замінено на дихотомію “католики-православні”, ВКЛ отримало назву Литовсько-Руська держава, а його правова система стала називатися західно-руське або литовсько-руське право.

З точки зору видатного українського історика В.Б. Антоновича у ВКЛ з посиленням польсько-шляхетського панування в українських землях становище православних та православної церкви невпинно погіршувалося. М.Ф. Владимирський-Буданов вперше порушив проблему співвідношення релігійно-конфесійної та станової передумов формування правового статусу особистості у ВКЛ. У працях Ф.І. Леонтовича знайшли відображення питання правового статусу бояр та служилої шляхти руського походження та православної належності, правовий статус селянства українських земель та єврейського населення ВКЛ.

Етнорелігійні аспекти історії ВКЛ активно вивчалися видатним українським істориком М.С. Грушевським, який зробив висновки про нерівноправність як руської православної шляхти, так і міщан православного віросповідання.

Правовий статус єврейських громад і євреїв у ВКЛ став предметом досліджень С.О. Бершадського. В дореволюційній історіографії були висвітлені і деякі аспекти правового статусу інших етнорелігійних груп – вірмен, татар (І.А. Лінниченко, А.Й. Мухлинський).

У XIX ст. як окремий напрямок в історичній науці почала складатися церковна історія, хоча перед її творцями Філаретом (Гумільовський) та Макарієм (Булгаков) стояли, скоріше, екклезіастичні, ніж наукові задачі. Важливим є внесок М.С. Грушевського у дослідження історії правового становища православної церкви у ВКЛ, який звернув увагу на внутрішні проблеми православної церкви, вбачаючи саме в них причини унії з римською католицькою церквою.

Після революційних подій 1917 р. історія ВКЛ по інерції продовжувала перебувати у полі зору істориків права, хоча, зрозуміло, з політичних причин дещо поступилася місцем більш сучасним на той момент темам. Вчені-правники зверталися до правових аспектів існування ВКЛ, головним чином, для вирішення проблем соціально-економічної історії (аграрна історія, закріпачення селянства, соціальне та правове становище міщан, класова боротьба тощо). Серед таких праць слід назвати ґрунтовні дослідження А.П. Грицкевича, В.С. Кульчицького, Д.І. Мишка, В.І. Пічети, З.Ю. Кописького, Я.Р. Дашкевича.

Підрозділ 1.2. “Правове становище етнорелігійних груп Великого князівства Литовського в сучасній історіографії” містить аналіз сучасної історіографії проблеми.

Сучасна українська історіографія представлена, перш за все, працями Н.М. Яковенко та її наукової школи. Серед безперечних достоїнств праць представників цієї школи – намагання відійти від стереотипів щодо невпинного погіршення становища православних у ВКЛ, конфронтаційних відносин між етносами у ВКЛ. Міжконфесійні відносини православних та католиків плідно вивчає О.В. Русина. Історико-правова школа професора П.П. Музиченка досліджує різноманітні аспекти правового життя ВКЛ. Серед численних напрацювань цієї школи слід назвати праці С.Г. Ковальнової, яка дослідила створення та компетенцію судів ВКЛ, що мали яскраво виражений етнорелігійний характер, а саме церковних православних судів, судів для вірмен, євреїв, татар.

Етнорелігійна історія ВКЛ та пов’язані з нею правові питання активно вивчаються за кордоном. Білоруські дослідники соціального та правового становища етнорелігійних груп (Й. Юхо, Г. Дзєрбіна, Г. Галенченко, А. Грицкевич, Г. Саганович, В. Воронін, С. Захаркевич, Н. Сліж, І. Марзалюк) присвятили ряд праць вивченню правового становища населення білоруських земель, правовому статусу руської шляхти, міщанства ВКЛ.

Плідно працює у цій царині наукова школа відомого литовського дослідника статутів ВКЛ професора С.А. Лазутки. З останніх робіт цієї школи слід назвати дисертаційне дослідження Ю. Вербіцкене “Євреї у Великому князівстві Литовському: аспекти співіснування”, в якому єврейська громада розглядається як частина литовського суспільства, що дає можливість по-новому осмислити відносини єврейської діаспори з корінним населенням.

Останніми роками до тематики ВКЛ і, як побічного сюжету – до історії його населення, – звертається російська історична та історико-правова наука. Тут, зокрема, слід назвати праці С.В. Думіна, А.Ю. Дворниченка, М.М. Крома, Д.Н. Александрова та Д.М. Володіхіна.

Праці польських істориків Я. Собчака, С. Кричинського, П. Боравського, А. Закшевського присвячені правовому становищу татарської спільноти ВКЛ.

Окремі аспекти етнорелігійного життя ВКЛ висвітлені в працях канадського історика Д. Стоуна.

Історія ВКЛ залишається у полі зору сучасних дослідників – юристів та істориків. Разом з тим, комплексне історико-правове дослідження правового статусу населення руських земель ВКЛ досі відсутнє.

У *підрозділі 1.3. “Джерельна база дослідження”* охарактеризовані джерельні матеріали, які використовувалися у процесі роботи.

Для проведення цього дослідження найбільше значення мали нормативно-правові акти ВКЛ: загальноземські привілеї, кодифіковані загальнодержавні та локальні нормативно-правові акти. Зважаючи на продовження дії церковного права Київської Русі на території ВКЛ, автор звертався до церковних статутів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, актів та інших документів Новоградського та Віленського церковних соборів (1415 та 1509 рр.). Серед інших нормативних джерел слід назвати акти Кревської, Городельської, Люблінської уній, Статути ВКЛ 1529, 1566 та 1588 рр. Для досягнення цілей дослідження використовувалися також привілеї, які надавались етнорелігійним громадам ВКЛ – зокрема, вірменам, євреям та караїмам.

Основний масив джерельної бази дослідження – це комплекс документів ВКЛ, який має назву “Литовська метрика”: нормативні акти (загально-земські, обласні та міські привілеї, устави); грамоти на земельні володіння, на підтвердження володінь; пожалування державних посад; затвердження земельних угод і заповітних розпоряджень; заставні листи на господарські маєтки; судові вироки та інші судові документи, пов’язані з порушенням, розслідуванням, розглядом судових справ і виконанням вироків; листи до іноземних правителів, міжнародні договори тощо.

Особливе місце серед джерел дослідження посідають правові пам’ятки етнорелігійних спільнот (Судебник Мхітара Гоша, Коран, Тора, а також тлумачення цих текстів).

Актовий матеріал та судову практику у ряді випадків доповнює інформація наративних джерел – мемуарів, подорожніх записів, публіцистичних творів, а також літописання (“Хроніка Биховця”, твори кардинала Коммендоні, М. Литвина, С. Герберштейна).

Другий розділ “Правове становище католицької та православної спільнот у Великому князівстві Литовському” складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 2.1. “Правове становище католицької релігійної групи населення Великого князівства Литовського”* зазначається, що католицькі інституції існували на українських землях задовго до їхньої інкорпорації у ВКЛ. Так, у 1321 р. було засноване перше католицьке єпископство на території

України із центром у Києві. Після укладення Кревської унії були створені Віленська та Луцька католицькі єпархії, але чисельність парафіян залишалася невеликою, особливо у порівнянні з православним населенням. Католицька релігійна група у ВКЛ не була станово однорідною: існували стани католицького духовенства, панів та шляхти, селянства, міщан.

Віленський привілей Владислава II Ягелла 1387 г. надавав суттєві переваги католикам в особистих та майнових правах. Разом з тим, за шляхтою залишався військовий обов'язок. Відхід від католицької віри карався скасуванням переваг та привілеїв. Привілейовані щодо католиків та дискримінаційні щодо православних норми були закріплені в акті Городельської унії 1413 р. Привілеї, пожалування та герби поширювалися тільки на панів та шляхту католицького віросповідання. Аналіз тексту документа дає підставу стверджувати, що Городельська унія стояла на охороні прав католиків без розрізнення національності, вона поділяла знать не за національною, а за конфесійною ознакою.

Католицька спільнота у ВКЛ формувалася виключно за релігійним, а не за етнічним критерієм, але при цьому серед католиків переважали литовці, поляки, німці. Литовський законодавець, керуючись інтересами, передусім, формування власної політичної та управлінської еліти, всіляко підтримував католицьку релігію, що проявилось у наданні привілеїв усім верствам населення, яке приймало католицизм, ініціативі у створенні парафій та діоцезів католицької церкви, фінансовій участі у спорудженні храмів тощо.

Підрозділ 2.2. “Формування та релігійна належність руської етнічної групи” містить такі положення. Основну масу населення ВКЛ складали автохтони значної частини його території – українці та білоруси, абсолютна більшість яких належала до православної гілки християнської релігії. Територія ВКЛ входила до складу восьми єпископств Руської (Київської) митрополії Константинопольського патріархату православної церкви. Православні, більшість яких за походженням були руськими, складали 80% християн держави.

Поряд із православними та католиками у XVI ст. з'являється значний прошарок протестантів (кальвіністи, лютерани та антитринітарії). Причому ряди протестантів поповнювались як за рахунок католиків, так і за рахунок православних. Протестанти (у тому числі з числа руських мешканців ВКЛ) відігравали не останню роль у правовому житті країни. Зокрема, Остафій Волович особисто брав участь у підготовці та проведенні аграрної реформи Сигізмунда II Августа та підготовці Статуту ВКЛ 1566 р., а Лев Сапега – у підготовці Статуту ВКЛ 1588 р.

У **підрозділі 2.3. “Політика держави щодо православної церкви”** вказується, що на початку формування ВКЛ як держави, її правителі конче

потребували підтримки руської православної шляхти, чим і було викликане досить прихильне ставлення до православ'я та православної церкви, що знайшло свій відбиток у прийнятті православ'я частиною політичної еліти.

Прийняття католицизму як державної релігії поставило питання про статус православної церкви в державі. Князь Вітовт намагався вирішити його шляхом створення незалежної від Москви митрополичої кафедри (рішення Новоградського церковного собору 1415 р.) із центром у Києві.

Аналіз актового матеріалу дозволив спростувати стереотипне уявлення про безперервні утиски православної церкви у ВКЛ після уній із Польщею. Дійсно, великокнязівська влада ВКЛ була налаштована на унію православної та католицької церков, свідомством чого була санкціонована урядом участь православних ієрархів у Констанцькому та Флорентійському соборах, хоча підписані на останньому соборі унійні документи у ВКЛ були підтверджені не виправдано пізно. Разом із тим, великі князі неодноразово підтверджували майнові права православної церкви, її автономію, право на власну юрисдикцію, хоча при цьому не допускали православних ієрархів до політичної влади.

Приватноправові та деякі інші документи свідчать, що парафіяни, окремі ієрархи та священники нерідко діяли саме у відповідності до Флорентійської унії (спільні висвячення храмів, фундушові записи на користь храмів та монастирів обох конфесій тощо) і намагалися встановити більш тісні контакти з Римом, хоча при цьому не визнавали католицьких догматів.

У підрозділі 2.4. “Правовий статус основних станів православного руського населення Великого князівства Литовського” зазначається, що правовий статус православних у ВКЛ визначався нормами часів Київської Русі, а також актами великокнязівської та станово-представницької влади ВКЛ, які поступово заміщали києворуські правові акти. Разом із тим, православна спільнота не мала, на відміну від інших етнорелігійних спільнот ВКЛ, власних, створених нею нормативно-правових джерел, які визначали б її статус серед інших подібних груп ВКЛ.

З початком входження слов'янських земель до складу ВКЛ етноконфесійна політико-правова ситуація могла визначатись як юридично нейтральна. Православні та католики не мали ні привілеїв, ні, навпаки, дискримінаційних обмежень з боку влади ВКЛ. У подальшому, із прийняттям у ВКЛ християнства за римсько-католицьким зразком домінуючі верстви православного населення (бояри, шляхта, духовенство) зазнали певної дискримінації (заборона займати вищі державні посади, набувати герби тощо). Ця тенденція чітко простежується до Городельського привілею 1413 р., у подальшому дискримінаційні постанови привілею були знівелювані спочатку на практиці, а потім і формально (акти 1447 та 1492 рр.). Статути ВКЛ 1529 та 1566 рр., рішення сеймів, зміни в етнорелігійному складі Пани-Ради закріплювали

тенденцію перетворення шляхти на єдиний політичний народ ВКЛ, який офіційно іменувався як “литвини”.

Правовий статус непривілейованих верств християнського населення слов'янських володінь ВКЛ практично не мав етноконфесійних відмінностей. Існуючі відмінності мали становий характер, типовий для європейських країн (шляхта-міщани-селяни). Етноконфесійна толерантність правителів ВКЛ щодо міщан та селян визначалася тим, що ці стани не мали жодної політичної ваги у князівстві: ні міщани, ні, тим більше, селяни не були представлені у владних структурах, отже не могли впливати на політику держави.

Третій розділ “Правове становище інших етнорелігійних спільнот у Великому князівстві Литовському” складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 3.1. “Правове становище вірменської етнорелігійної спільноти”* зазначається, що вірменська діаспора на українських землях підтримувала зв'язки як з православними, так і з католиками, зберігаючи вірність ечміадзинському патріарху, у підпорядкуванні якого перебувала вірменська церква. На відміну від єврейських та караїмських громад вірменська громада не була замкненою, що, вочевидь, було обумовлено належністю вірмен до християнської релігії.

Статус вірменських колоній/громад визначався зовнішніми та внутрішніми нормативно-правовими та індивідуальними актами. До зовнішніх слід віднести, перш за все, акти великокнязівської влади та акти удільних князів, до внутрішніх – вірменське право, постанови григоріанської церкви та акти вірменського самоврядування.

Належність до вірменської громади визначалась актом органу самоврядування (як правило, суду), яким, після складання присяги, оформлялось підданство певному правителю держави. Вірменський суд виступав не тільки як орган правосуддя, але і як правоохоронний орган та орган самоврядування.

Устрій вірменської громади регулювався загальновизнаним джерелом правових норм – Судебником Мхітара Гоша. Перекладений латинською мовою, пристосований до нових умов і схвалений П'юотрківським вальним сеймом у 1519 р. він став основним правовим джерелом для польських вірмен, зокрема, львівської вірменської громади, а також вірменських громад ВКЛ.

У *підрозділі 3.2. “Правове становище татарської мусульманської громади”* розглядаються правові основи формування та життя татарської етнорелігійної групи, яка, на відміну від єврейської, караїмської або вірменської, була неоднорідною за своїм правовим становищем.

Господарські татари несли службу на користь литовського князя, за що отримували землеволодіння (“татарщина”), яке було подібним до шляхетського. Честь та гідність привілейованих татар охоронялися князівським судом. Але навіть вони не мали права брати участь у сеймах: іновірний фактор у цьому випадку відігравав вирішальну роль. Татари-козаки отримували менші за

обсягом земельні ділянки і за це виконували численні обов'язки адміністративно-поліцейського характеру. Вони підпорядковувались отаманам, що віддзеркалювало військово-адміністративний устрій автохтонних татарських громад. Татари, підлеглі магнатам, отримували земельні пожалування від них, а не від князя і виконували аналогічні обов'язки. І, нарешті, татари-міщани фігурують у правових пам'ятках як ясачні люди, які не мали права носити зброю.

Нехристиянське віросповідання татар позначилося на дискримінаційних нормах Статутів ВКЛ, якими вводилася смертна кара за обернення кріпосних до ісламу, заборона на укладання шлюбів між християнами та мусульманами, заборона наймати для дітей-нехристиян годувальниць-християнок.

Фактором, що визначав правовий статус і правове життя татар у ВКЛ, був також суспільний лад татарської релігійної громади – джемату, до компетенції якого входило обрання духовних осіб, вирішення різного роду внутрішніх питань та управління вакуфним майном. Внутрішнє правове регулювання джемату засновувалося на Корані та інших джерелах мусульманського права. Постанови мусульманського права відігравали особливу роль у питаннях щодо статусу татар у межах джемату, а також у приватних справах.

Підрозділ 3.3. “Правове становище єврейської та караїмської іудейських спільнот” присвячено особливостям правового статусу однакових за віросповіданням, але різних за етнічним походженням спільнот – євреїв та караїмів.

Правовий статус караїмської та єврейської спільнот ВКЛ визначався Брестським та Тракайським привілеями князя Вітовта (1388), які у подальшому лише доповнювалися та підтверджувалися великими князями. Ці акти проводили різку межу між євреями та християнами, але водночас гарантували особисті та економічні права євреїв. І, навпаки, прийняті на вимогу шляхти постанови Статутів ВКЛ містили дещо дискримінаційні норми, які встановлювали привілейований стан християнської релігії, суворо караючи за перехід до нехристиянських віросповідань і водночас заохочуючи за хрещення.

Правові відносини всередині єврейської громади – кагалу – регулювалися настановами іудейського (єврейського) права. Його центральним елементом було Мойсееве право, яке складає Тору – п'ять перших книг канонічної єврейської Біблії. Із плином часу склалася традиція тлумачень та практики застосування Тори – Галаха, численні коментарі до якої – мідраші – і були основним формальним джерелом права в єврейському кагалі.

Іншим було внутрішнє правове регулювання життя караїмської спільноти. Караїми не визнавали рабинсько-талмудичної традиції і не мали інституту рабинату. Караїми відрізнялися від євреїв-талмудистів у шлюбному законодавстві, правилах ритуального забою худоби, релігійному календарі, обладнанні та побудові храмів-кенас тощо.

Підрозділ 3.4. “Правове становище ромської спільноти (циган) у Великому князівстві Литовському” визначає, що спільнота ромів складала особливу правову групу християнської частини суспільства ВКЛ. Вона відзначалася, на відміну від інших християнських етноконфесійних груп, по-перше, релігійною лабільністю (роми дотримувалися тієї конфесії, серед прихильників якої жили), по-друге, повною правовою закритістю. Остання забезпечувалася наявністю власної суспільної організації та наявністю власного, непридатного для запозичень із зовні, правового регулювання. У цьому відношенні вони були абсолютно протилежними іншим етноконфесійним групам, які, навпаки, зберігали релігійну та конфесійну належність із пристосуванням до чужого за походженням правового регулювання.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються підсумки дослідження та наводяться його найважливіші результати, зокрема такі:

1. Відродження духовності українського народу, її оновлення повинні відбуватись в атмосфері єдності, миру, злагоди між представниками як християнських, так і інших конфесій, що має допомогти суспільству повернутися до поліфонії культур, сприяти їх взаємопроникненню, а відтак і повноцінному входженню України до європейського та світового культурного простору.

2. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблема детермінації правового становища населення на українських землях ВКЛ в період середньовіччя релігійною політикою держави ще не була предметом спеціального дослідження в історіографії, а тому потребує ґрунтовної розробки і вивчення.

3. Пропонується називати соціальні спільноти середньовічного суспільства ВКЛ, відмінні в етнічному та релігійному плані, терміном “етнорелігійна група”. Поняття “етнічна група” є достатнім для сучасності, але для середньовіччя, коли поняття ідентичності, як правило, формувалося саме через належність до певної релігії та/або гілки релігії, воно є надто модерним. Поняття “релігійна група” теж не є коректним, оскільки, наприклад, як видно, християнство було властиве і литовцям, і білорусам, і українцям, і циганам, і вірменам, але для кожної із цих спільнот ідентичність мала місце і на етнічному рівні. Етнорелігійна група виступає як історично сформована етнічна група, ознакою якої є належність більшості її індивідів до конфесії (течії) певної релігії.

4. Суспільство ВКЛ було поліетнічним, полікультурним, полірелігійним та поліконфесійним. При цьому, всі ці фактори пов’язані між собою і складають різнобарвний контекст формування політики ВКЛ, у тому числі – правової. Великі князі вимушені були рахуватися зі строкатим складом населення

приєднаних земель. Видання ними численних привілеїв (за регіональним, становим та етнорелігійним принципами) було нормативним вираженням їхньої вимушено толерантної етнонаціональної та релігійної політики.

5. Протягом досліджуваного періоду великокнязівська влада не виробила послідовної етнорелігійної політики. Остання характеризувалася кон'юнктурністю, ситуативністю, сполученням прогресивних та консервативних заходів. Разом із тим, загальна тенденція у розвитку політики щодо етнорелігійних груп населення може бути визначена як помірковано толерантна, свідченням чого була відсутність значних релігійних конфліктів, характерних для тогочасної Європи. Державне правове регулювання життя етнорелігійних спільнот визначалося тенденцією до уніфікації та зближення їхнього правового статусу, що було підґрунтям для створення засад громадянського суспільства.

6. Правовий статус православної руської спільноти ВКЛ зазнав певної еволюції. З моменту входження слов'янських земель до складу ВКЛ православні розглядались як рівні литовській спільноті, але із прийняттям Литвою християнства за римсько-католицьким зразком домінуючі верстви православного населення (бояри, шляхта, духовенство) зазнали певної дискримінації, в основному в галузі політичних прав. У подальшому зміцнення позицій католиків та протести православних змусили владу скасувати дискримінаційні постанови.

7. Політика ВКЛ щодо православної церкви загалом може бути визначена як толерантна. Автономія церкви допускалась у її майнових, внутрішніх церковних та юрисдикційних справах, але до державних справ православні ієрархи не допускалися. Особливо слід відзначити відсутність конфронтації між владою та християнськими церквами на ґрунті майнових відносин. Християни могли вільно переходити з конфесії до конфесії, робити пожертвування на користь храмів та інших релігійних інституцій незалежно від власної конфесійної належності.

8. У першій половині XVI ст. прискорився процес консолідації шляхти та магнатів ВКЛ незалежно від етнічного походження та конфесійної належності в єдиний політичний народ ВКЛ, який офіційно іменувався "литвини". На відміну від шляхти селянські верстви християнського населення ВКЛ мали однаковий статус незалежно від конфесійної належності.

9. Міщанство ВКЛ, яке було дуже строкатим за своїм етнічним складом і релігійною та конфесійною належністю, мало різний правовий статус. Прийняття великокнязівською верхівкою католицизму позначилося на тому, що спочатку міські привілеї щодо надання магдебурзького права поширювалися тільки на католиків, але вже у другій половині XV ст. ця різниця зникає. Органи міського самоврядування формуються на паритетній основі – з католиків та

православних, а правовий статус інших мешканців міст формується на підставі окремих особливих привілеїв, подібних до магдебургій.

10. Вірменській григоріанській громаді, завдяки її економічній силі та активній участі у торгівлі, що приносила великі прибутки, вдалося створити сильну судово-правову автономію у містах ВКЛ у вигляді церковної автономії, вірменського вйтівства та вірменського суду. У тих містах ВКЛ, де вірменська громада була нечисленною, її автономія обмежувалася релігійними справами та місцем проживання (наприклад, у Києві).

11. Особливим правовим статусом володіла татарська мусульманська громада. На відміну від євреїв, караїмів та вірмен вона мала внутрішній становий поділ, який залежав від походження та отриманих від великого князя або інших суб'єктів пожалувань. Окремі групи татар мали досить високе соціально-правове становище, яке наближало їх до шляхти ВКЛ.

12. Правовий статус єврейських громад ВКЛ формувався шляхом запозичення великокнязівською владою готових правових моделей, зокрема – Статуту каліського князя Болеслава Побожного, шляхом вироблення власних литовських правових норм, а також за допомогою правового регулювання самої єврейської громади (Тора та Галаха). На відміну від християнських руських та вірменських громад, євреї не зазнавали асиміляційного тиску з боку домінуючої католицької спільноти ні в культурно-релігійному, ні в правовому плані.

13. Особливу правову групу християнської частини суспільства ВКЛ складала спільнота ромів, які, як правило, належали до переважаючої в місцевості свого перебування конфесії (католицької або православної) і були повністю закритою для зовнішніх правових запозичень групою населення. Таке поєднання відкритості в духовному відношенні та повної закритості у правовому є унікальним і не властивим жодній іншій спільноті ВКЛ.

14. Кожній етнорелігійній групі ВКЛ, за винятком католицької та православної (які за природою християнства були відкритими), була характерною та чи інша ступінь замкнутості, обумовлена, як правило, і релігійними, і правовими нормами, хоча співвідношення релігії та права у визначенні замкнутості було неоднаковим. Але при цьому всі етнорелігійні групи спілкувалися між собою, що спричиняло необхідність створення загального правового поля. Не заперечуючи правового регулювання всередині етнорелігійних груп, влада намагалася по можливості зблизити їхні правові статуси. Це досягалось шляхом як нормативного регулювання, так і шляхом юридичної практики, яка базувалася на принципі рівності підданих перед законом, зрозуміло, у межах станових груп.

15. Історія правового регулювання етнорелігійних спільнот у ВКЛ, незважаючи на окремі дискримінаційні прояви щодо православних, татар та євреїв являла собою приклад досягнення соціального, релігійного та

національного миру, приклад, яких небагато було у тогочасній Європі і який сьогодні заслуговує на вивчення, з метою його застосування у сучасному правовому житті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Крумаленко М.В. Судові права іновірців на українських землях Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 21. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 111-115.
2. Крумаленко М.В. Залежність правового становища населення на українських землях Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст.ст. від релігійної політики держави // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 22. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – С. 152-156.
3. Крумаленко М.В. Правове становище православних та католиків у Великому князівстві Литовському в XV – на початку XVI ст. / Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 172-174.
4. Крумаленко М.В. Правові аспекти взаємовідносин невірних християн з власниками нехристиянами за Статутами Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 28. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – С. 223-227.
5. Крумаленко М.В. Світські та релігійні засади законотворчості на українських землях у XVI ст. // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: Матер. III Всеукр. наук. конф. молодих науковців, аспірантів і студентів. – Одеса: Юрид. л-ра, 2005. – С. 167-169.
6. Крумаленко М.В. Формула “CRIMEN LAESAE MAIESTATIS” у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. // Римське право і сучасність: Матер. IV міжнар. наук.-метод. конференції. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 69-71.
7. Крумаленко М.В. Право, політика та релігія: уроки Великого князівства Литовського // Держава, право, духовність: Матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – С. 281-283.
8. Крумаленко М. В. Історико-правові дослідження етнорелігійних груп у Великому князівстві Литовському // Право XXI століття: Зб. наук. праць міжнар. наук. практ. конференції “Другі Прибузькі читання”. – Миколаїв: Юрид. л-ра, 2006. – С. 344-346.
9. Крумаленко М.В. Правове становище єврейської етнорелігійної групи у Великому князівстві Литовському // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: Матер. IV Всеукр. наук. конф. правників-початківців. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – С. 327-331.

10. Крумаленко М. В. Динамика взаимоотношений несвободных христиан с собственниками-нехристианами по Статутам Великого княжества Литовского // Право и государство в изменяющемся мире: Матер. Всеросс. науч. конф., посвященной памяти профессора О. А. Жидкова. – М.: Изд-во РУДН, 2007. – С. 139-142.
11. Крумаленко М.В. Формування та релігійна належність руської етнічної групи у Великому князівстві Литовському // Правове життя сучасної України: Тези доп. 10-ї ювілейної звітної наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА, м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 61–63.
12. Крумаленко М.В. Спеціальні суди (3.4, 3.5). Додатки // Суд і судочинство на українських землях у XIV – XVI ст. – Одеса: АстроПринт, 2000. – С. 96-107.
13. Крумаленко М.В. Словник. Бібліографія // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – С. 393-460.
14. Крумаленко М.В. Коментар. Словник. Бібліографія // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юрид. л-ра, 2003. – С. 429-556.
15. Крумаленко М.В. Коментар. Словник. Бібліографія // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. III. – Кн. 2. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – С. 351-565.

АНОТАЦІЯ

Крумаленко М.В. Правове становище населення на українських землях у XIV – XVI ст.ст.: детермінація релігійною політикою держави. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

У дисертації розглядається питання детермінації релігійною політикою держави правового становища населення українських земель у XIV – XVI ст.ст. Запропоновано до наукового вживання поняття “етнорелігійна група”. Характеризується правове становище православної та католицької спільнот, вірменської, татарської, єврейської, караїмської та ромської етнорелігійних громад.

Доведено, що влада Великого князівства Литовського не виробила послідовної етнорелігійної політики. Остання характеризувалася кон'юнктурністю, ситуативністю, сполученням прогресивних та консервативних заходів. Разом із тим, загальна тенденція у розвитку політики щодо етнорелігійних груп населення може бути визначена як помірковано толерантна, свідченням чого була відсутність значних релігійних конфліктів, характерних для держав тогочасної Європи.

Державне правове регулювання життя етнорелігійних спільнот Великого князівства Литовського визначалося тенденцією до уніфікації та зближення їхнього правового статусу, що було підґрунтям для створення засад громадянського суспільства.

Ключові слова: правове становище, Велике князівство Литовське, етнорелігійна група, православні, католики, вірмени-григоріани, караїми, євреї, татари, рома (цигани).

АННОТАЦІЯ

Крумаленко М.В. Правовое положение населения на украинских землях в XIV – XVI вв.: детерминация религиозной политикой государства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

В диссертации впервые осуществлен комплексный анализ нормативно-правовой основы существования этнорелигиозных групп украинских земель Великого княжества Литовского: христианских (католиков, православного и протестантского русского сообществ, православного и католического цыганских сообществ, армяно-григорианской), иудейской (еврейской и караимской) общин, мусульманской (татарской) общины.

Предложено понятие “этнорелигиозная группа”, под которым понимается исторически сформированная и исторически существующая этническая группа, признаком которой является принадлежность большинства ее индивидов к конфессии (течению) определенной религии.

Доказано, что правовое положение индивида в Великом княжестве Литовском обуславливалось, во-первых, принадлежностью к определенной религии, во-вторых, сословной принадлежностью (в пределах христианских и мусульманской групп), в-третьих, внутренним правовым регулированием общественных отношений внутри каждой из этнорелигиозных групп.

Определено, что политика великокняжеской власти относительно этнорелигиозных групп носила умеренно толерантный характер. Не допуская

иноверцев к политическим делам, государственная власть защищала их личные и имущественные права. Вместе с тем, такая политика во многом, как и в других тогдашних европейских государствах, зависела от личности правителя и политической конъюнктуры.

Рассмотрена политика Великого княжества Литовского относительно православной церкви и обосновано утверждение о ее неоднозначности: православная церковь не допускалась к участию в принятии политических решений, но, вместе с тем, государственная власть всячески защищала имущественные права церкви и признавала ее автономию в сфере внутреннего церковного управления и церковной юрисдикции.

Установлено, что великокняжеская власть не выработала последовательной этнорелигиозной политики, которая характеризовалась бы конъюнктурностью, ситуативностью, сочетанием прогрессивных и консервативных мер. Вместе с тем, общая тенденция в развитии политики относительно этнорелигиозных групп населения может быть определена как умеренно толерантная, свидетельством чего было отсутствие значительных религиозных конфликтов, характерных для тогдашней Европы. Государственное правовое регулирование жизни этнорелигиозных групп определялось тенденцией к унификации и сближению их правового статуса, что было предпосылкой для формирования в Великом княжестве Литовском принципов гражданского общества.

Каждой этнорелигиозной группе Великого княжества Литовского, за исключением католической и православной (которые по природе христианства были открытыми), была характерна та или иная степень замкнутости, обусловленная, как правило, и религиозными, и правовыми нормами, хотя соотношение религии и права в определении замкнутости было неодинаковым. Но при этом все этнорелигиозные группы общались между собой, что влекло необходимость создания общего правового поля. Не исключая правового регулирования внутри этнорелигиозных групп, великокняжеская администрация пыталась по возможности сближать их правовой статус. Это достигалось путем, как нормативной регуляции, так и путем юридической практики, которая базировалась на принципе равенства подданных перед законом, естественно, в пределах сословных групп.

Ключевые слова: правовое положение, Великое княжество Литовское, этнорелигиозная группа, православные, католики, армяне-григориане, караимы, евреи, татары, рома (цыгане).

SUMMARY

Krumalenko M.V. Legal status of the population on Ukrainian territories in XIV – XVI centuries: determination by the religious policy of the state. – Manuscript.

The thesis stands for a Candidate's degree in Law, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Odesa National Academy of Law, Odesa, 2007.

The author of the dissertation examines a problem of the determination of legal status of the population of Ukrainian territories by the religious policy of the state in the XIV – XVI centuries. The concept “ethnic-religious group” is offered for the scientific use by M. V. Krumalenko. In his thesis the author characterizes legal status of orthodox and catholic communities as well as Armenian, Tatar, Jewish, Karaite and Romany ethnic-religious communities.

It is a well-known fact that authorities of the Grand Duchy of Lithuania did not implement a consistent ethnic-religious policy. Its policy was characterized by conjuncture, situation, combination of progressive and conservative measures. At the same time, a general tendency in development of policy concerning the ethnic-religious groups of population can be defined as a moderate tolerant one and it is proved by the absence of major religious conflicts which were characteristic features for the European states of that time.

The state legal regulation of life of ethnic-religious communities of the Grand Duchy of Lithuania was determined by a tendency to unification and convergence of their legal status that was a basis for creation of principles of civil society.

Key words: legal status, the Grand Duchy of Lithuania, ethnic-religious group, orthodox, catholics, Armenians-Gregorians, Karaite, Jewry, Tatars, Romany (Gipsies).